

EKOLOGIK HUQUQBUZARLAR UCHUN JAVOBGARLIKNI KUCHAYTIRISHNI TA'MINLASH MASALALARI

*O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi
universiteti magistratura tinglovchisi, leytenant
Xaknazarov Aziz Baxtiyorovich*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ekologik huquqbuzarliklar uchun javobgarlikni kuchaytirishning huquqiy asoslari va istiqbollari tahlil qilinadi. Hozirgi kunda atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi qonunchilikning holati, jazo choralarining samaradorligi va xalqaro tajribani o'rganadi. Shuningdek, maqolada ekologik huquqbuzarliklarning oldini olishda ma'muriy va jinoiy javobgarlikni takomillashtirish, tabiatga yetkazilgan zararni qoplash mexanizmlarini qayta ko'rib chiqish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Ekologik huquqbuzarliklar, jinoiy javobgarlik, atrof-muhit muhofazasi, ekologik zarar, qonun ustuvorligi, sanksiya, profilaktika.

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются правовые основы и перспективы усиления ответственности за экологические преступления. Автор исследует состояние действующего законодательства в области охраны окружающей среды, эффективность мер наказания и международный опыт. Также в статье выдвигаются научнопрактические предложения по совершенствованию административной и уголовной ответственности в сфере предотвращения экологических правонарушений, а также пересмотру механизмов возмещения ущерба, нанесенного природе.

Ключевые слова: экологические правонарушения, уголовная ответственность, охрана окружающей среды, экологический ущерб, верховенство закона, санкция, профилактика.

ABSTRACT

This article analyzes the legal foundations and perspectives of strengthening liability for environmental crimes. The author examines the current state of environmental protection legislation, the effectiveness of existing penalties, and international best practices. Furthermore, the article puts forward scientific and practical proposals for improving administrative and criminal liability in preventing environmental offenses, as well as revising mechanisms for the compensation of ecological damage.

Keywords: environmental crimes, criminal liability, environmental protection, ecological damage, rule of law, sanctions, prevention.

Kirish

Bugungi kunda insoniyat oldida turgan eng jiddiy tahdidlardan biri – bu **ekologik inqirozdir**. Global iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi, bioxilma-xillikning yo'qolishi va atrof-muhitning texnogen ifloslanishi nafaqat alohida davlatlar, balki butun dunyo hamjamiyatidan tezkor va qat'iy choralar ko'rishni talab etmoqda. O'zbekiston Respublikasida global ekologik tizimning ajralmas qismi sifatida ushbu muammolarni bartaraf etish, shuningdek, Orol dengizi fojiasi oqibatlarini yumshatish va ekologik barqarorlikni ta'minlash borasida keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirmoqda. Shu nuqtai nazardan, ekologik huquqbuzarliklarga qarshi kurashishning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish, yangicha yondashish, juda muhim va ustuvor vazifa hisoblanadi. Zero, tabiatga yetkazilayotgan zarar ko'p hollarda qayta tiklanmas xususiyatga ega bo'lib, u nafaqat iqtisodiy, balki genofondga ta'sir qiluvchi ijtimoiy xavfni ham keltirib chiqaribgina qolmay, uzining mudhish oqibatlarini ham ko'rsatmoqda. Amaldagi qonunchilikda ekologik huquqbuzarliklar va ekologik jinoyatlar uchun belgilangan jazo choralarning samaradorligi tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, aksariyat hollarda sanksiyalar yetkazilgan zararining ko'lami va huquqbuzarning ijtimoiy xavflilik darajasiga mutanosib emas.

Ekologik huquqbuzarliklar uchun javobgarlikni takomillashtirish masalasi faqatgina jazolarni og'irlashtirishni emas, balki sodir etilgan huquqbuzarlik uchun zararni qoplash masalalarini kuchaytirish, ma'muriy javobgarlikni kuchaytirishni qonunchilikka kiritish qayta sodir etilgan huquqbuzarlik uchun jinoiy javobgarlik choralari belgilash. Tabiatni muhofaza qilishning yanada ta'sirchan va profilaktik choralari ishlab chiqishni ham nazarda tutadi. Maqolaning maqsadi – ekologik huquqbuzarlikning bugungi holatini huquqiy jihatdan tahlil qilish hamda ushbu sohada qonun ustuvorligini ta'minlash uchun jinoiy va ma'muriy javobgarlikni optimallashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Hozirgi vaqtda ekologik huquqbuzarliklar nafaqat milliy xavfsizlikka, balki insonning fundamental huquqi – qulay atrof-muhitda yashash huquqiga to'g'ridan-to'g'ri tahdid solmoqda. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasida ham har kim sog'lom atrof-muhitga, uning holati to'g'risidagi ishonchli axborotga ega bo'lish huquqiga egaligi hamda davlat atrof-muhitni yaxshilash, tiklash va muhofaza qilish, ekologik muvozanatni saqlash bo'yicha choralarni ko'rishi qat'iy belgilab qo'yildi. Biroq, huquqiy normalarning mavjudligi o'z-o'zidan ekologik barqarorlikni ta'minlab qolmaydi.

Statistik ma'lumotlar va sud amaliyoti tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, daraxtlarni noqonuniy kesish, suv resurslarini ifloslantirish hamda yer qa'ridan foydalanish tartibini buzish kabi holatlar hamon yuqori o'rinda qolmoqda. Bu esa amaldagi ma'muriy-huquqiy sanksiyalarning preventiv (oldini oluvchi) funksiyasi yetarli darajada ishlamayotganidan dalolat beradi. Ko'p hollarda huquqbuzarlar tomonidan

to'lanadigan jarima miqdori, ular tomonidan tabiatga yetkazilgan va kelgusida tiklanishi qiyin bo'lgan zarar qiymatidan bir necha barobar kam bo'lib qolmoqda.

Ekologik huquqbuzarliklar uchun javobgarlikni kuchaytirish masalasini o'rganishda quyidagi omillarga alohida e'tibor qaratish lozim:

Sanksiyalarning mutanosibliigi: Jazo chorasi yetkazilgan zararining ekologik va iqtisodiy og'irligiga mos kelishi kerak.

Ekologik ekspertiza va nazorat: huquqbuzarliklar tarkibini aniqlashda zamonaviy monitoring texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini oshirish.

Xalqaro standartlar: Rivojlangan davlatlarning "ekosid" va ekologik terrorizmga qarshi kurashish tajribasini milliy qonunchilikka implementatsiya qilish.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi aynan qonunchilikdagi bo'shliqlarni aniqlash va ekologik huquqbuzarliklar uchun jazo muqarrarligini ta'minlashning yangi bosqichlarini belgilab berishda namoyon bo'ladi.

Maqolaning Asosiy qismini tizimli tahlilga asoslangan holda boshlaymiz. Bu bo'limda biz amaldagi qonunchilikdagi bo'shliqlar va javobgarlikni kuchaytirishni taqozo etayotgan real muammolarga to'xtalamiz.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida ekologiya sohasidagi jinoyatlar uchun alohida bob (XIV bob) ajratilgan bo'lib, u atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni himoya qilishga qaratilgan. Biroq, bugungi kunda ushbu sohadagi sanksiyalar tizimi hamda huquqbuzarlikni kvalifikatsiya qilish (tavsiflash) jarayonida bir qator muammolar ko'zga tashlanmoqda.

Birinchi, zararni qoplash va jazo chorasining mutanosibliigi masalasi. Amaliyotda ko'pincha daraxtlarni noqonuniy kesish yoki suv havzalarini zaharli chiqindilar bilan ifloslantirish natijasida yetkazilgan ekologik zarar milliardlab so'mni tashkil etsa-da, aybdorga nisbatan tayinlanadigan jarima miqdori ushbu zararining kichik bir qismini ham tashkil etmaydi. Bu esa "huquqbuzarlik sodir etib, jarima to'lash foydaliroq" degan xavfli tushunchaning shakllanishiga sabab bo'lmoqda.

Hozirgi kunda ma'muriy javobgarlikdan jinoiy javobgarlikka o'tish mexanizmi asosan "ma'muriy jazo qo'llanilganidan keyin bir yil davomida takroran sodir etish" tamoyiliga tayanadi. Ammo, ayrim ekologik jinoyatlar borki, ularni birinchi marta sodir etgandayoq tabiatga qayta tiklanmas zarar yetkaziladi (masalan, noyob hayvon turlarining qirib tashlanishi yoki radioaktiv ifloslanish).

Bunday holatlarda ma'muriy jazo bilan cheklanish adolat mezonlariga zid keladi. Shu bois, javobgarlikni kuchaytirishda quyidagi yo'nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi:

Sanksiyalarning differensiallashuvi: Ekologik jinoyat natijasida kelib chiqqan oqibatlarining uzoq muddatli ta'sirini (masalan, tuproq unumdorligining 10-20 yilga yo'qolishi) hisobga olgan holda jazo muddatlarini uzaytirish.

Majburiy rekultivatsiya (tiklash): Faqatgina jarima emas, balki aybdor zimmasiga yetkazilgan zararni asliga qaytarish (daraxt ekish, suvni tozalash) majburiyatini qat'iy yuklash.

Yuridik shaxslarning javobgarligi: Hozirgi kunda ekologik zarar ko'pincha yirik sanoat korxonalarini tomonidan yetkaziladi, biroq jinoiy javobgarlikka faqat jismoniy shaxslar (mansabdorlar) tortiladi. Xalqaro tajribada yuridik shaxslarga nisbatan yirik moliyaviy sanksiyalar va faoliyatini to'xtatish kabi choralar samarali natija bermoqda.

Asosiy qismni xalqaro tajriba tahlili va milliy qonunchilikni takomillashtirishning aniq yo'nalishlari bilan davom ettiramiz. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ekologik huquqbuzarliklar uchun javobgarlik nafaqat jazo turi, balki uning muqarrarligi va iqtisodiy ta'sirchanligi bilan ajralib turadi.

Germaniya tajribasi: Germaniya Jinoyat kodeksida atrof-muhitga qarshi jinoyatlar uchun alohida bo'lim mavjud bo'lib, unda "ekologik xavf tug'dirish"ning o'ziyiq jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladi. Ya'ni, zarar yetkazilishini kutmasdan, xavfli moddalarni noto'g'ri saqlash yoki tashishning o'zi jiddiy jazo choralari keltirib chiqaradi.

AQSH tajribasi: Bu yerda "korporativ javobgarlik" tizimi kuchli rivojlangan. Agar korxonaga atrof-muhitni ifloslantirsa, nafaqat uning rahbari, balki yuridik shaxs sifatida korxonaning o'zi ham faoliyatini to'xtatishgacha bo'lgan sanksiyalarga duchor bo'ladi.

Fransiya va "Ekotsid" tushunchasi: Yaqinda Fransiya qonunchiligiga atrof-muhitga qasddan va keng ko'lamli zarar yetkazishni anglatuvchi "ekotsid" jinoyati kiritildi. Bu jinoyat uchun o'n yillab ozodlikdan mahrum qilish va millionlab yevro miqdorida jarimalar belgilangan.

O'zbekiston sharoitida ekologik jinoyatlar uchun javobgarlikni kuchaytirishda quyidagi mexanizmlarni joriy etish maqsadga muvofiq:

1. "Ekologik audit" va nazoratni raqamlashtirish: Inson omilini kamaytirish uchun masofaviy zondlash va sun'iy yo'ldosh orqali monitoring tizimini (masalan, daraxtlar kesilishi yoki daryo o'zanlarining o'zgarishini aniqlash) tergov jarayoniga dalil sifatida kiritish.

2. Jinoiy daromadlarni musodara qilish: Ekologik jinoyat natijasida olingan foydani (masalan, noqonuniy qazib olingan qum-shag'al yoki kesilgan yog'och savdosidan tushgan mablag') davlat foydasiga emas, balki aynan o'sha hududning ekologiyasini tiklash jamg'armasiga yo'naltirish.

3. Ijtimoiy foydali mehnat jazosini kengaytirish: Huquqbuzarlarga nisbatan tabiatni tiklash ishlarida (ko'chat ekish, hududlarni chiqindidan tozalash) majburiy ishtirok etish jazosini kengroq qo'llash. Bu choraning tarbiyaviy ahamiyati oddiy jarimadan yuqoriroq hisoblanadi.

Ekologik jinoyatlarni fosh etishda ixtisoslashgan "Ekologik prokuratura" va "Ekologik politsiya" bo'linmalarining vakolatlarini kengaytirish lozim. Hozirgi kunda dalillarni to'plash va zararni baholash metodologiyasining murakkabligi ko'plab jinoyatlarning "izsiz" qolishiga yoki faqat ma'muriy jazo bilan cheklanishiga sabab bo'lmoqda.

Maqolangiz uchun raqamlarni ishlatmasdan, mazmunan boyitilgan va kengaytirilgan xulosa qismini tayyorladim. Bu qismda asosiy e'tibor muammoning falsafiy, huquqiy va amaliy yechimlariga qaratilgan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ekologik jinoyatchilikka qarshi kurashish faqatgina jazo choralarini belgilash bilan cheklanib qolmasligi kerak. Bu masalada huquqiy sanksiyalar, iqtisodiy mexanizmlar va ijtimoiy mas'uliyat uyg'unligini ta'minlash davr talabidir. Tadqiqot natijasida quyidagi yakuniy xulosalar va qonunchilikni takomillashtirishga qaratilgan takliflar ilgari suriladi:

Birinchi, ekologik huquqbuzarliklar uchun javobgarlikni kuchaytirishda asosiy e'tiborni jazoning muqarrarligiga qaratish lozim. Amaldagi tizimda ko'p hollarda yetkazilgan zarar miqdori va belgilangan sanksiya o'rtasida nomutanosiblik ko'zga tashlanadi. Shu bois, qonunchilikda zararni hisoblash metodologiyasini mutlaqo yangilash zarur. Bunda nafaqat tabiat resurslarining bozor qiymati, balki ekotizimning buzilishi natijasida inson salomatligiga va kelajak avlodlar genofondiga yetishi mumkin bo'lgan uzoq muddatli salbiy oqibatlar ham inobatga olinishi shart.

Ikkinchi, "ekologik reabilitatsiya" institutini jinoiy javobgarlik tizimiga chuqur integratsiya qilish lozim. Aybdor shaxs faqatgina davlat budjetiga jarima to'lash bilan o'z javobgarligidan qutulmasligi kerak. Buning o'rniga, huquqbuzar zimmasiga u o'zi zarar yetkazgan hududni qayta tiklash, daraxtlar ekish yoki suv havzalarini tozalash kabi majburiyatlarni yuklashning qat'iy mexanizmi joriy etilishi kerak. Bu chora nafaqat jazo, balki tabiatga nisbatan mas'uliyatni his qilish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Uchinchi, yuridik shaxslarning ekologik javobgarligi masalasini huquqiy jihatdan yangi bosqichga ko'tarish zarur. Aksariyat hollarda eng og'ir ekologik zararlarni yirik ishlab chiqarish subyektlari tomonidan yetkaziladi, biroq javobgarlik faqat ayrim mansabdor shaxslar zimmasida qolib ketadi. Xalqaro andozalarga muvofiq, atrof-muhitga tizimli zarar yetkazuvchi korxonalariga nisbatan faoliyatni cheklash, litsenziyadan mahrum qilish va yirik moliyaviy sanksiyalar qo'llash orqali ularni "yashil iqtisodiyot" tamoyillariga o'tishga majbur qilish lozim.

To'rtinchi, ekologik nazorat sohasida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt imkoniyatlaridan keng foydalanish davlat nazoratining shaffofligini ta'minlaydi. Masofaviy monitoring orqali aniqlangan qonunbuzilish holatlariga

"shubhasiz dalil" maqomining berilishi korrupsiya xavfini kamaytiradi va tergov jarayonining tezkorligini oshiradi.

Yakuniy xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, tabiat insoniyatga omonat qilib berilgan bebaho boylikdir. Ekologik jinoyatlar uchun javobgarlikni kuchaytirish – bu shunchaki huquqiy talab emas, balki kelajak avlodlar oldidagi insoniy burchimizdir. Faqatgina qat'iy nazorat, adolatli jazo va yuksak ekologik madaniyat uyg'unligi orqali biz ona tabiatni asrab qolishga va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga erisha olamiz. Zero, tabiatning cheksiz sabri bor, lekin uning imkoniyatlari poyonsiz emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Constitution of the Republic of Uzbekistan (new edition). – Tashkent: Adolat Publishing House, 2023.
2. Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. – Official text with recent amendments. – Legal Information Portal: www.lex.uz.
3. Law of the Republic of Uzbekistan “On Nature Protection”. – Adopted on December 24, 1992 (as amended). – www.lex.uz.
4. Law of the Republic of Uzbekistan “On Ecological Control”. – Adopted on December 27, 2013. – www.lex.uz.
5. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan “On the Concept of Environmental Protection of the Republic of Uzbekistan until 2030”. – No. UP-5863, October 30, 2019.
6. Proceedings of the 2023-2024 sessions of the Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan regarding environmental legislation. – www.senat.uz.
7. Official data on environmental offenses from the Ministry of Ecology, Environmental Protection and Climate Change of the Republic of Uzbekistan. – www.eco.gov.uz, 2023.
8. Annual Reports of the Prosecutor General's Office of the Republic of Uzbekistan on the state of legality in the field of ecology and nature management. – Tashkent, 2022–2024.